

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ПРО ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДНИМ СВІТОМ

Радул О.С.

(Кропивницький, Україна)

Однією з важливих екологічних проблем сучасності, що приводить до кліматичних змін, є бездумне знищення лісів, знищення зелених насаджень заради виробничих потреб або ж прибутків. Розуміння важливості збереження та примноження «зелених легень» планети є завданням екологічного виховання, екологічної освіти. У їх реалізації фахівець-еколог повинен володіти різноманітним арсеналом знань і вмінь – сучасними та випробованими часом. На нашу думку, важливим аспектом у його підготовці є знання народно-педагогічного досвіду у формуванні позитивної взаємодії з навколишнім природним світом, бережного ставлення до довкілля.

Традиційна педагогіка східнослов'янських народів формувалася упродовж тривалого часу. Її підґрунтям у формуванні у дітей позитивної взаємодії з природним світом була язичницька релігія, згідно якої людина є частиною природи, а не її володарем. Залишки язичництва у світогляді людей існували тривалий час, незважаючи на прийняття Руссю християнства, оскільки християнство не давало пояснення багатьом явищам природи, вилучало природу із повсякденного життя. Єдність людського існування з живою і неживою природою була своєрідною виховною школою, стала основою для формування народнопедагогічних уявлень. Більшість давніх вірувань були спрямовані на збереження основних природних джерел харчування, наприклад, обмеження, інколи сезонні, промислу тварин, збирання рослин.

Поштовхом для відновлення інтересу до досвіду народного виховання стала праця М. Стельмаховича «Народна педагогіка». Окремий розділ про особливості народного виховання у східних слов'ян міститься в «Антології педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв. (1985), укладеній С. Бабишиним і Б. Мітюровим. Спеціальні розділи, що стосуються виховання у дітей східнослов'янських народів позитивної взаємодії з навколишнім світом, написані у монографіях Т. Дяченко («Формування картини світу у дітей східних слов'ян (VI–XIII ст.), 2002) та О. Радул («Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.», 2013).

У статті зупинимося на окремих позиціях народного виховання, що стосувалися формуванню позитивної взаємодії з рослинним світом, зокрема на уявленнях про ліси, гаї, окремі дерева, їх значення в різноманітній життєдіяльності східнослов'янських народів, які, зародившись у часи первісності, частково збереглися і в XIX і на початку XX століття та представлені в етнографічних, фольклорних збірках, предметах і пам'ятках традиційної побутової культури, працях з громадянської історії та історії релігії.

Важливою частиною народної педагогіки було шанування дерев, лісів, гаїв, яке започатковане з глибокої давнини. Давня людина дивилася на предмети рослинного царства як на живі, здатні до самостійної діяльності особистості. Формуванню такої думки сприяли такі ознаки дерева, як його ріст і швидкий розвиток весною, стан восени і взимку. Деревина мала своє тіло і свої органи чуття. Кора є їх шкірою, зелене листя – одягом, шум листя – мовою. Поранені, вони

плачуть, страждають, стікають кров'ю. Давні слов'яни вважали дерево житлом духа, а ліс – місцем проживання багатьох істот, тісно пов'язаних із природою дерева, добрими і злими силами [15, с.244; 4, с.161]. Духи дерева могли певною мірою впливати на людину, наприклад, шкодити чи сприяти їй у полюванні за тваринами, заводити її у хаші, обманюючи її зір і слух. Тому дерево посідало значне місце у давніх релігійних обрядах, у яких брали участь усі мешканці поселення, зокрема й діти, мало важливе значення у віруваннях, прикметах, фольклорі.

Найбільше східні слов'яни поклонялися старим деревам, особливо дубам, березам, липам [13, ч.2; 288, с.229; 13; 12, с. 208-213; 16, с.63].

Дуб уважався прообразом світового дерева, яке уособлювало організований космос, що протиставлявся хаосу та був поєднувальною ланкою між Всесвітом і людиною, що підтверджено дослідниками XIX–XX ст. М. Максимовичем [8, с.69-70], М. Костомаровим [6, с.229], О. Потебнею [9], Н. Велецькою [1, с.77], Б. Рибаківим [12] та ін. та відображено у фольклорі: казках, загадках, замовляннях, колядках тощо, зокрема в одній із російських загадок йдеться про те, що сонце «сидить» на дубі: «Стоит дуб-стародуб, на том дубе-стародубе сидит птица-веретеница, никто ее не поймает: ни царь, ни царица, ни красна девица» [9, с.545], тобто дуб з'єднує землю з небесами. Це ж засвідчено, зокрема, і в казці з однієї з перших збірок народних казок О. Афанасьєва («Народные русские сказки А. Н. Афанасьєва») «Петух и жерновцы», в якій герой лізе на дуб і потрапляє на небо.

Дуб як світове дерево зафіксоване на всій території Східної Європи – не тільки на півдні і в центрі, а й на півночі. Зокрема, на берегах Печори співали:

«Як далеко в полі чистому
Сирий дуб стояв корехів'ястий,
У того сирого дуба три угіддя є,
Три угіддя є, та й три великії:
В окоренці дуба стояв добрий кінь,
Посередині дуба – бджоли ярії,
Бджоли ярії, соти медовії,
На вершечку дуба – ясен сокіл сидів...» [5, с. 53].

Біля священних дубів давніми слов'янами здійснювалися релігійні відправи. Про поклоніння слов'янами дубу стверджують письмові та археологічні пам'ятки часів Давньої Русі. Зокрема, про це зазначає візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.), описуючи труднощі мандрівки із Києва до Константинополя через дніпровські пороги руських купців, які, зупинившись на Хортиці, здійснювали жертвопринесення величезному дубу [11, с. 86].

Дослідник слов'янського язичництва Б. Рибаків звертає увагу на те, що аж до XVIII–XIX ст. дуб і дубрави посідали перше місце в обрядовості, а середньовічні книжники часто у своїх перекладах словом «дуб» позначали не тільки дуб як ботанічний вид, а й ті слова, якими в оригіналі позначалося дерево взагалі. Відповідно, так само і «ліс», сукупність дерев перекладалося часто словом «дубрава» [12, с. 210].

Вірогідно, у давні часи у слов'ян існував і культ берези, який також використовувався народною педагогікою у вихованні дітей. Перше шанування берези у східнослов'янських народів, зазначає дослідник народного календаря Б. Рибаків відбувалося 20 березня (ст. ст.). Найбільше шанувалася береза у

русальний тиждень, на семик. У цей час основна частина обрядів відбувалася у лісі і призначалася для пожертвувань березі: процесія дівчат із живою берізкою та різними стравами (яйцями, пиріжками тощо) йшла в ліс і співала пісні на честь берези [16, с.63; 4]. Так, у пісні дівчат Саратовської губернії говориться, що їжа призначена не дубам чи кленам, а саме березам. Подібний текст пісні дівчат із Переславля-Заліського подає збирач старовини, етнограф першої половини ХІХ ст. І. Снегірьов:

«Ты не радуйся,
Дуб с горькой осиною,
Ты радуйся, белая береза!
К тебе девки идут,
К тебе красны идут,
С пирогами, со яишницею,
Со драченами» [13, ч.1, с.139].

В Україні ХІХ ст., за повідомленнями М. Максимовича [8, с.64-65], в останній день Зелених Свят (тобто в клечальну суботу) представницю весни – білу березу – хлопці і дівчата рубали і ставили на вітання літу, що настає.

Дослідниця народних обрядів східних слов'ян В. Соколова акцентує увагу на зв'язку обряду носіння берези з магією родючості. В народі вважалося, що залишена в житі береза буде охороняти поле від граду, заморозків, черв'яків. Обряд потоплення берізки був заклинанням на дощ. Зрошена, занурена у воду зелень повинна була забезпечити рослинності потрібну вологу на весь період її росту [14, с.195-196]. Таку винятковість берези відомий фольклорист В. Пропп пояснює тим, що береза є першим, найбільш раннім деревом, що одягається у яскраву гарну зелень, тоді як інші дерева тільки-но починають розпускати бруньки. Ймовірно, саме тому берізки володіли особливою силою росту [11, с.101]. Усі ці уявлення про магічні властивості берези передавалися від старших дітям, а із зростанням діти самі ставали безпосередніми учасниками й обрядових дій.

У священних гаях під час зелених свят (Троїцького або, за давньою назвою, Русального тижня) ще й у ХІХ ст. молоді дівчата водили кола-хороводи, співали пісні із приспівом «Ой, Лелі Ладю!», надівали вінки з листя дерева, насамперед берези.

Священні дерева під час свят прикрашалися спеціальними рушниками, стрічками тощо. Так, І. Снегірьов у праці «Русские простонародные праздники и суеверные обряды» (1839 р.) звертає увагу на згадку в Духовному регламенті про забобонний звичай вішати на посвячених деревах, зокрема на дубах, рушники і моток ниток, як подарунок русалкам на сорочки [13, ч. 2, с. 27]. Про те, що слов'яни «дуплянам деревяным ветви убрусцем обвешающе и сим поклоняющиеся» є згадка в «Истории государства Российского» М. Карамзіна, на що вказує дослідниця А. Лебедева [7, с. 237]. Про збереження цього звичаю у східних слов'ян у середині ХІХ ст. говорить М. Костомаров у праці «Славянская мифология». Подібні приклади наводить і І. Снегірьов. Так, біля давнього Галича ще й на початку ХІХ ст. на Яриліній горі під час Яриліного тижня селяни святкували три дні і при цьому прикрашали дерева. Узорні рушники приносили деревам і мешканці Переславля-Заліського під час весняних гулянь у невеличкому гаю на Яриліній горі. Священні гаї з капищами існували й на півночі Східної Європи, куди дорослі разом з дітьми ходили в традиційні дні і також, як і в інших місцях, носили вишиті рушники.

Часто це були спеціальні обрядові рушники, які виготовлялися жінками і молодими дівчатами. Етнограф Д. Зеленін, у статті «Обыденные» полотенца и «обыденные» храмы» [4] висловив думку про давність такого явища на Русі та його широке побутування. Такий рушник у давнину ткали проти мору, або ж для закликання дощу чи сухої погоди і ткали таємно за добу чи за світовий день (звідки й назва «обыденный») та після проведеного ритуалу рушник і всі знаряддя праці спалювалися, щоб ніхто до них навіть не торкався.

На початку ХХ ст. обряди, пов'язані з «обыденними» рушниками, збереглися в Білорусії. В одній із українських весільних пісень, записаних З. Доленга-Ходаковським, описується коровай, на якому дерева також прикрашені рушниками:

«Ладо, моє Ладо моє, що є на тім короваї?..

Єсть на нім вишні і черешні,

Єсть на нім білії обруси» [5, с. 225].

Про те, що дерева прикрашалися спеціально до певних свят жінками і дівчатками, указують слова однієї з обрядових пісень дівчат, записаних І. Снегірьовим: «...Стоишь ты, белая, березонька, Осередь долинушки. На тебе березонька, Листья бумажные». М. Сумцов зауважував, що на дерева також вішали хліб, як своєрідну жертву, або ж обмазували її тістом [15, с. 244].

Із давніми культами дерев пов'язані і залишки їх тотемічної табуації, які відомі у віруваннях різних народів світу й зафіксовані етнографами. З часів первісності заборонялося зрубувати великі дерева. Однак із розвитком виробничих сил господарські потреби людей у свіжих великих стовбурах зростали. Суперечності між цими потребами і заборонами на зрубання дерев, на думку Д. Зеленіна [4, с.162–163], стали основним поштовхом для подальшого розвитку культу дерев. На давній стадії тотемізму між родовою групою людей і породою рослин укладався своєрідний «союз», угода.

Залишки цієї фази тотемізму виявилися в обрядах, у яких важливим моментом був ритуальний дозвіл на тимчасове припинення зазначених заборон та пов'язаних із щорічно повторюваним укладанням тотемічного союзу людей із певним видом дерев. Пережитки цих уявлень численні, зокрема, вони притаманні й східним слов'янам ХІХ ст., що зафіксовано етнографічними матеріалами. Наприклад, у росіян табу ламати березу припинялися поблизу Нікольська весною, на Трійцю, коли відбувалися обряди зняття заборон на зрубання дерев. За повідомленням М. Максимовича, українці вважали і передавали ці знання наступним поколінням, що в четвер на Троїцькому (Русальному) тижні, у так званий Сухий четвер, не можна ні дерева рубати, ні трави косити, ні зілля рвати, ані грядок полоти, щоб не поворухити й кореня городньої зелені, бо кожна травинка й кожне дерево, якщо торкнутися цього дня, усихають. Такі дії в традиційній побутовій культурі були конкретними формами виховання.

Уважаючи дерево живою істотою, яке відчуває біль під час рубки-поранення, людина боялася кривдити дерева. Так, Д. Зеленін наводить приклад із руської казки «Курочка и петушок», коли героям казки треба було взяти трохи лика у липи, то спочатку вони послали до корови за маслом, щоб помазати липі «хворе місце».

Як бачимо, у східнослов'янському суспільстві ще й у ХІХ ст. існували елементи табуації рослин, які мали вплив на виховання дітей, регулювали їхню поведінку у стосунках із рослинним світом. Своєрідними регуляторами поведінки

дітей були й так звані «запуки» – спеціальні словесні заборони, створені народною педагогікою, які спрямовувалися на збереження рослин від безцільного пошкодження. Наприклад, у росіян існували заборони на рубку липи: той, хто зрубає липу, той обов'язково заблукає у лісі.

Згідно язичницьких вірувань, які частково збереглися і в ХІХ ст., слов'яни обожнювали й окремі гаї, що вважали священними, бо знаходилися на особливих культових місцях. У них не дозволялося ловити птахів, тварин, рубати дерева. І такі заборони передавалися із покоління в покоління. Порушників очікувало суворе покарання.

Із шануванням дерев Д. Зеленін [4] пов'язує жертвопринесення під час будівлі житла, оскільки основним матеріалом для будівництва у слов'ян було дерево. Вважалося, що воно врятує будівельників і майбутніх мешканців від близької смерті. Будівельною жертвою зазвичай були кінь, півень, курка. Залишками давнього жертвопринесення у ХІХ ст. було те, що, наприклад, у росіян, українців перед переселенням у нове житло переночувати в ньому спочатку пускали півня, або кішку, бажано чорних.

М. Костомаров у праці «Славянская мифология» зазначає, що із символічним шануванням природи тісно пов'язана ідея перевтілення. Наші пращури вірили, що душа покійника і навіть жива людина може перейти в дерево, кущі, трави або ж у різні тварини, птахи та неживі речі. Ці вірування своїм корінням сягають найвіддаленіших часів і притаманні всім народам світу. Залишки такої старовини збереглися у народних піснях. Наприклад, в українській пісні сестра промовляє до брата: «Не рубай, братіку, білої березоньки!.. Не зривай, братіку, чорного терну! Білая березонька – то я, молоденька, ... Чорний терен – то мої карі очі» [6, с. 149].

Шанування лісів, дерев, думка про те, що вони є живими істотами зумовило й уважне спостереження за ними, їх ростом, змінами. Звичайно, спостереження за ними зумовлене насамперед залежністю життя східнослов'янських народів, його добробуту від природи, її різноманітних явищ. Людина прагнула зрозуміти взаємний зв'язок між ними, зокрема стану (стадіями розвитку) дерев, рослин і змінами в природі, або ж погоді. Відповідно, упродовж століть сформувалися народні прикмети. Такі прикмети сучасні дослідники називають фенологічними. Вони базуються на спостереженнях за рослинами, які щорічно в один і той же час починають нову стадію розвитку, що відчують підвищений вміст вологи чи зміну атмосферного тиску і, відповідно, перед зміною погоди виділяють сік, нектар, змінюють позицію листя чи пелюстки, тобто реагують на перемини погоди або зміни у природі. Розвиток рослин і всі фази їх існування повністю залежать від погодних умов – тепла, вологості, сонячного освітлення тощо, тому рослини постійно відчують вплив цих умов і змін, що в них відбуваються. Дослідник народних передбачувань погоди А. Єрмолов (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) зауважував, що чутливий рослинний організм є своєрідним барометром, «іноді навіть більш чутливим, ніж справжній» [3, с. 37].

На підставі праць «Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв.» (упорядники С. Бабишин, Б. Мітюров, 1985), Єрмолова А. «Народное погодоведение» (1905), Рибаківа Б. «Народный календарь» (1989), «Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым» (1885), Чубинського П. «Мудрість віків» (ч. I) та ін. наведемо деякі зразки

погодних народних афоризмів, які пов'язані безпосередньо з деревами і які побутували у східнослов'янських народів: з берези рясний сік – на дощове літо; влітку на деревах жовтий лист – рання осінь; передчасний листопад провіщує ранню зиму; рясний урожай горобини – до мокрої осені, до морозів взимку; «коли береза вперед опушится, то жди сухого лета, а коли клен, то мокрого»; якщо весною береза перед вільхою листя розпусне, то літо буде сухим, якщо спочатку вільха – мокрим; якщо восени листя берези почне жовтіти з верхівки, то майбутня весна буде ранньою, а якщо знизу – то пізньою; поки листя з вишні не обпало, скільки б снігу не випало, зима не прийде, відлига його зжене, дуб зеленіє раніше ясеня – на сухе літо [11, с. 256].

Відомі й народні прикмети, пов'язані зі спостереженнями за деревами, і на найближчі дні або очікувані зміни погоди, наприклад: дубрава взимку почорніла – до відлиги чи бурі; «шумит дубровушка к погодушке»; взимку в левадах верби шумлять – до завірюхи та ін.

Із давніх часів дітей учили спостерігати і визначати певні зв'язки між майбутнім урожаєм, часом різних землеробських робіт і особливостями росту шанованих слов'янами дерев – дубом і березою. Ці спостереження зумовили виникнення, зокрема, таких афоризмів: «Коли на дубу макушка с опушкой, будешь мерять овес кадушкой», тобто розвернувся дубовий листок, значить земля набула повної сили і скоро буде новий урожай; якщо дуб рясніє жолудями, то буде гарний урожай і тепла зима; «Сей овес, когда дуб развернулся в заячье ухо; «Не сей пшеницу прежде дубового листа»; коли зацвіте дуб, починають сіяти горох; березовий листок став великим як «полушка» – земля показує час, коли треба зорювати землю; лист повний так і сіяти; час орати, коли ліс одягається, овес сій, коли береза почне розпускатися та ін.

Наші попередники, використовуючи чутливість рослин, учили дітей виготовляти прості дерев'яні «барометри» з ялівця і користуватися ними. Сухий сучок ялівця з довгою гілочкою прикріпляли до стіни. Навпроти кінця гілки прибивали дощечку з розкресленими лініями. Вбираючи в себе вологу перед дощем, гілка опускалася вниз, якщо ж вологість зменшувалася перед спекотною погодою, гілка помітно піднімалася вгору. Такий барометр із природного матеріалу у народі називали «чаклуном» [11, с. 257].

Уявлення про дерева як живі істоти використовувалося східнослов'янськими народами у магічних діях, зокрема у боротьбі з дитячими хворобами. Під впливом язичницьких вірувань вважалося, що можна було передати хворобу дитини землі, тваринам, а також деревам. При цьому знову ж таки використовувалися найбільш шановані дерева – дуб і береза, які, на думку людей, мали ще й певну лікувальну силу. Для перенесення хвороби на дерево, зазначав Д. Зеленін, обирали молоде сильне дерево, яке росло у лісі. В середині стовбура такого дерева робили повздовж розріз і через цю щілину, розширивши її, протягували хвору дитину: для хлопчика обирали дуб, а для дівчинки – березу або осику. Білоруси використовували душла ще живих дерев, які вже прогнили або підгоріли [4]. У Пермській губернії хвору грижею дитину батько і мати несли в ліс до двох дубків, що росли поряд, і тричі передавали дитя один одному між деревами. М. Максимович повідомляє, що українці (у першій половині ХІХ ст.) в останній четвер травня у хворої дитини зрізали трохи нігтів і волосся та забивали їх у сирий дуб [8, с. 63]. У білорусів та українців хворий на пропасницю йшов у ліс, знаходив осику, кланявся їй і говорив: «Осина, осина, возьми мою трясину,

дай мне здоров'є», після чого перев'язував осіку своїм поясом. Подібні обрядові дії здійснювалися і в прикордонних із білорусами й українцями російських поселеннях [7, с. 330].

Відгомони шанування дерев збереглися в дитячих іграх, зокрема в українській грі «тополя», білоруській «куст» тощо [11, с.101]. Залишки культу дуба відтворено в грі української молоді першої половини ХІХ ст., яку описує М. Максимович в етнографічній збірці «Дні та місяці українського селянина»: парубки у клечальну суботу ставили обрядового дуба – довгу жердину з прикріпленим у горі колесом, яке прикрашали травою з квітами, подекуди ставили навкруги і березове клечання. У деяких місцевостях, наприклад, у с. Рогозі (між Києвом і Переяславом) ця жердина з колесом називалася сухим дубом і до нього, прикрашаючи зеленню та квітами, приспівували: «Розвивайся, сухий дубе, Бо на тебе мороз буде! – Я морозу не боюся, Прийде весна – розів'юся!» [8, с. 67]. На думку Михайла Максимовича, цей «сухий дуб», наряджений у зелень і квіти, серед березового клечання, ймовірно, символізував літо, яке зароджувалося в кінці весни. Можливо, у більш ранні часи сухий дуб пов'язувався з троїцьким (русальним) четвергом, який на Україні називали Сухим четвергом (нагадаймо, що четвер уважався днем Перуна, а дуб – деревом Перуна) і в цей день відзначали Русалчин Великдень.

Дерева широко представлені у фольклорі східнослов'янських народів – загадках, закличках, замовляннях, казках. Вони наділялися певними функціями, мали своєрідні завдання, призначення.

Одним із найдавніших видів фольклору є замовляння, за допомогою яких можна було, наприклад, зцілити людину або ж наслати на неї хворобу, позбавити від небезпеки або занапастити. Широко використовували замовляння у догляді за дітьми. Намагаючись подолати дитячі хвороби, батьки зверталися за допомогою до сил природи, зокрема й до шанованих слов'янами дерев, наприклад: «Дубе, Дубе! Ти чорний: у тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і березо, шуміть та густі, а рожденному, хрещенному рабу Божому Івану спать та рости!»; «за морем два дуба: давайте побратаємось, давайте посватаємся: у мене син, а у вас дочка, – нате вашій дочці крикливиці, а моєму народженому сину Івану дайте сонливиці!...» [17, с.101, 103]. Багато замовлянь починалося зі слів: Добрий день, дубочки – голубочки...»

На давність замовлянь указує початок багатьох із замовлянь, в яких також згадується дуб: «На мори, на окіяни, острови на Буяни стояв золотий мист, а на мосту золотий дуб, а на дуби золоте кресло...» [11, с.164].

У народних казках помічником героя часто є богатири-велетні Дубиня, Вернидуб. Ліс допомагав герою заховатися від переслідувачів. Водночас, часто для того, щоб дерева стали помічниками героя, треба було виконати певну справу – чимось допомогти, віддячити дереву, наприклад, зібрати плоди, бо гілля похилилося до землі і може зламатися (як в українських казках про Івасика-Телесика, «Гусі-лебеді» та ін.) тощо. Тобто між героєм і його рятівником-деревом відбувається певна взаємодія.

У дитячих закличках – зверненнях до дощу (щоб він пішов, або припинився), записаних у ХІХ ст., також часто фігурує дуб. Нагадаймо, що дуб пов'язувався із язичницьким богом Перуном – богом грому і блискавки. Наприклад, М. Максимович наводить зразок дитячої заклички, яка співалася протягом усього літа у дощову погоду:

«Дощику, дощику!
Зварю тобі борщику
В новенькому горщику,
Поставлю на дубочку,
Дубочок схилився
А дощик линувся –
Цебром, ведром, дійничкою,
Над нашою пашничкою...» [8, с. 33].

В іншому варіанті заклички, записаній в середині XIX ст. на Чернігівщині, діти промовляли так: «Не йди не йди, дощику. Дам тобі борщику. У глинянім горщику. Поставлю на дуба. Дуб повалився. Горщик розбився...» [2, с. 43]. У цих закличках відчутні мотиви ритуальної їжі, яка подавалася у горщику, який у давні часи розбивався, бо вважався недоторканим для людей, оскільки віддавався богам. Вірогідно, у даному випадку – швидше всього Перуну.

Чимало назв дерев використано у прислів'ях. Ототожнення життя дерева з людським породило багато переносних значень. У багатьох прислів'ях використано конкретні назви дерев для характеристики різних якостей людей, вікових особливостей, наприклад: «На лежачу березу кози скачуть», «Великий дуб та порохнею напханий». За назвами дерев закріпилися й постійні ознаки, що переносяться на людей: «Дуб ламається, а лозина нагинається», «Міцний як дуб», «За одним разом дуба не зрубасш» та ін. [10, с. 26-27].

Народна педагогіка східних слов'ян, втілена у фольклорі, використовує порівняння дівчини з березою, а батька – з дубом. Так, у щедрівці, що побутувала на Чернігівщині і призначалася дівчині, співалося: «Ой в саду, в саду, Саду винограду (щедрій вечір!). Там стояла Білая береза, Білая береза, Тонка, висока, Листям широка...» [1, с. 8]. У весільній російській пісні звучить: «...Со березы вершины вершиночку сломили; Стой-ка, стой, береза без вершины, Живи, живи, батюшка, без дочери» [11, с. 103].

У декоративно-прикладному мистецтві частим є мотив дерева життя. Воно зображувалося на стінах будинків, предметах побуту, прикрасах, маючи оберігальне значення.

Отже, народна педагогіка має чималий дієвий досвід у формуванні позитивної взаємодії з рослинним світом, знання якого стане у нагоді сучасному фахівцю-екологу в урізноманітненні змісту і засобів екологічного виховання молоді.

Список використаних джерел:

1. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 2003.
2. Довженок Г.В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). – К., 1981.
3. Ермолов А.С. Народное погодоведение. – М., 1995 (перевидання 1905 р.)
4. Зеленин Д.К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов // Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1934–1954. – М., 2004. – С. 145–175.
5. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упор., передмова та переклади Михайла Москаленка. – К., 1988.
6. Костомаров М.І. Славянская мифология // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С. 201–256.
7. Лебедева А.А. Значение пояса и полотенца в русских семейно-бытовых обычаях и обрядах XIX–XX вв. // Русские: семейный и общественный быт. – М., 1989. – С. 229–248.

8. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002.
9. Потебня А.А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях // Потебня А.А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 530–552.
10. Прислів'я та приказки: природа. Господарська діяльність людини / упор. М. М. Пазяк. – К., 1989.
11. Радул О.С. Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.). – Кіровоград, 2013.
12. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1988.
13. Снегирев И.М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды: в 2 ч. – М., 1990 (перевидання 1839 р.).
14. Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX в. – М., 1979.
15. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях // Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. – М., 1996. – С. 158–248.
16. Токарев С. А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX века. – М.-Л., 1957.
17. Українські замовляння / [упор. М.Н. Москаленко. Автор передмови М.О. Новикова]. – К., 1993.

ВИКОРИСТАННЯ ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ ТА ФІТОДИЗАЙНУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ЕКОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА ЗАКОНИ» НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Решетило І.Г.
(Полтава, Україна)

Науковий керівник: **Дяченко-Богун М.М.** – доктор педагогічних наук, професор кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Одним із найбільш актуальних напрямків дослідження сучасного міста є ландшафтно-екологічний, який привертає увагу архітекторів та дизайнерів як до зеленої інфраструктури і рослин, так і до можливих підходів розуміння проблем цієї галузі та механізмів їх потенційного вирішення. Ландшафтний дизайн як напрям творчої діяльності з'явився нещодавно. Сьогодні «ландшафтний дизайн» є самостійною сферою художньої творчості, але він формує не тільки естетику архітектури міста, а й слугує одним із інструментів вирішення загальних проблем формування і збереження природного середовища в масштабі країни та регіонів.

Ландшафтний дизайн – творча діяльність, спрямована на формування штучного архітектурного середовища за допомогою засобів декоративного озеленення, геопластики, малих архітектурних форм, декоративного покриття, візуальної комунікації. Метою ландшафтного дизайну є органічне поєднання архітектури з природними елементами, а головне завдання архітектури у зв'язку людини з природою. Саме ландшафтний дизайн забезпечує цей зв'язок і детальну організацію безпосереднього оточення людини, сприяє синтезу природних та штучних елементів середовища. Специфіка ландшафтно-архітектурної та дизайну полягає в тому, що основними засобами створення композицій є природні елементи: рослинність, рельєф і вода.

Академік НАН України Гродзинський А.М. розробив основи розвитку нового науково-практичного напрямку, який полягає у використанні рослин в